

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Гора Ірина Віталіївна

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики*

Національної академії Служби безпеки України

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО НА ЗАХИСТІ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ

Міжнародним та внутрішнім вітчизняним законодавством, зокрема, Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованою Україною 17.07.1997 р., проголошено право кожного на повагу до приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Водночас можливість втручання з боку держави у здійснення зазначених прав передбачена частиною другою ст. 8 Конвенції де визначено, що органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [1]. Подібні виключення містяться й в Конституції України. І це, на нашу думку, є слушним з огляду на превалювання в окремих випадках публічного інтересу над приватним.

Часто питання дотримання, обмеження, порушення, захисту прав та інтересів особи виникають у зв'язку із здійсненням правоохоронної діяльності працівниками оперативних підрозділів або органів досудового розслідування. Разом з тим науковці й практики звертають увагу на те, що оперативно-

розшукова діяльність та вітчизняний кримінальний процес завжди спрямовані на пошук і фіксацію фактичних даних про злочини, отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави (ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») та захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень (ст. 2 КПК України), відповідно. Такі завдання зазначених видів діяльності держави повною мірою відповідають необхідності втручання у окремі конституційні права людини у демократичному суспільстві, але виключно в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання правопорушенням та злочинам, для захисту здоров'я, моралі або прав і свобод інших осіб. Таким чином, можна із впевненістю констатувати наявність у чинному вітчизняному законодавстві законних підстав для втручання держави у здійснення людиною прав, передбачених статтею 8 Конвенції.

На сьогодні особливо гостро стоїть питання належного правового обґрунтування й нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукових заходів, а також негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із зняттям інформації з каналів зв'язку, а з їх числа – прослуховування телефонних розмов та контроль поштово-телеграфних відправлень. Саме такі оперативні й процесуальні заходи правоохоронців викликають неоднозначну реакцію та досить боляче сприймаються українською громадськістю, а отже й міжнародною спільнотою. До того ж, думка про загальний, майже тотальний, характер прослуховування належить не тільки пересічним громадянам нашої держави, але й окремим вищим посадовцям, які озвучують її шляхом підключення до цього процесу різних національних засобів масової інформації. Подібне ставлення свідчить про неправильну, у значній мірі викривлену уяву про можливості, мету та процедурні питання щодо здійснення заходу, який тимчасово обмежує конституційні права людини, а також недостатнє законодавче забезпечення такого заходу.

Зняття інформації з каналів зв'язку – ефективний та корисний для правоохоронних органів оперативно-технічний захід. Можна навіть вести мову

про його велику перспективність, враховуючи розвиток сучасних інформаційних відносин та підвищення технічної оснащеності злочинного світу. Також він є інструментом забезпечення інформаційної безпеки України. Головне, щоб органи, які здійснюють оперативно-розшукову та кримінально-процесуальну діяльність, не перетинали тієї тонкої межі, яка розділяє конституційні права й свободи людини й громадянина та національну безпеку й забезпечення правопорядку в державі. У цьому службовим та посадовим особам правоохоронних органів України мають стати у нагоді встановлені законами гарантії дотримання прав людини та ефективні механізми контролю за такою діяльністю.

Важливе місце у системі таких гарантій займають норми Кримінального кодексу України, що встановлюють кримінальну відповідальність за незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду, обшуку, а також інших дій, які порушують недоторканність житла громадян (ст. 162 КК), порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку (ст. 163 КК), незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконну зміну такої інформації (ст. 182 КК), незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації (ст. 359 КК), а також за протиправні дії, передбачені розділом XVI КК України.

Окрім гарантій матеріально-правового змісту, національне законодавство містить також низку гарантій процедурного характеру, які забезпечують ефективний захист приватного та сімейного життя від несанкціонованого втручання. Ними є визначення чітких підстав та процедури застосування заходів, що обмежують особисті права та свободи людини, наявність у законі вичерпних переліків таких заходів та суб'єктів їх проведення, надання можливості для отримання особою інформації щодо заходів, котрі проводились відносно неї, а також до здійснення ефективного захисту свого порушеного права, запровадження механізмів належного контролю за здійсненням діяльності,

пов'язаної із втручанням в приватне життя людини та поновлення порушеного права.

Базовим нормативно-правовим актом, що визначає процедуру проведення заходів, пов'язаних із втручанням у приватне та сімейне життя людини, можна вважати КПК України, оскільки саме на нього містяться посилання у Законах України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про контррозвідальну діяльність». Окрім того, цей нормативний документ є єдиним нормативно-правовим актом, що містить виключний перелік негласних заходів, проведення яких обумовлює втручання держави в охоронювані права людини, визначає підстави, порядок та строки їх проведення тощо. У контексті проведення НСРД, систему загальних кримінально-процесуальних гарантій становлять: кримінально-процесуальна форма; принципи кримінального процесу; процесуальний статус учасників кримінального процесу; можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження; прокурорський нагляд; судовий контроль; відомчий контроль; інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження; юридична відповідальність учасників кримінального процесу. Водночас, нормами КПК України передбачено також й низку спеціальних гарантій як то: захист інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 254), заборона втручання у приватне спілкування з окремими категоріями осіб (ст. 258); відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні (ст. 290) тощо.

Негласний характер процесуальних дій, що допускають втручання в інтереси та тимчасово обмежують права особи, зумовлює потребу збереження в таємниці від непричетних до здійснення досудового розслідування осіб відомостей щодо факту проведення негласних процесуальних дій не лише на час їх підготовки чи безпосереднього проведення, а й після їх завершення до часу, коли повідомлення про них не завдасть шкоди інтересам кримінального провадження та не створить загрози безпеці певних осіб.

Процесуальними нормами ч. 2 ст. 254 КПК встановлено ще одну засторогу. Якщо протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій містять інформацію щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошені інформації щодо інших осіб. Порушення зазначених попереджень підпадає під дію ст. 387 КК України, що дає підстави для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Така вимога законодавця захищає інтереси не лише безпосередніх учасників певного кримінального провадження, а й будь-яких інших осіб, що потрапили до інформаційної сфери кримінального провадження. Вимога частини першої ст. 258 КПК України, якою заборонено будь-кому втручатися у приватне спілкування без ухвали слідчого судді, стосується порядку здійснення усього кримінального провадження. Якщо будь-яка слідча (розшукова) дія передбачатиме необхідність чи навіть ймовірність допущення втручання у приватне спілкування, то прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на втручання у приватне спілкування. Вказане означає, що під час досудового розслідування правомірне втручання в приватне спілкування є можливим лише в чітко визначеному процесуальному порядку і виключно у формі проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Положеннями ст. 259 КПК України передбачені вимоги щодо збереження інформації, отриманої в результаті втручання у приватне спілкування. Згідно з вимогами цієї статті, якщо прокурор має намір використати під час судового розгляду як доказ інформацію, отриману внаслідок втручання у приватне спілкування, або певний її фрагмент, він зобов'язаний забезпечити збереження всієї інформації або доручити слідчому, який здійснює досудове розслідування, забезпечити таке збереження. Проте буквальне викладення такої законодавчої вимоги є дещо некоректним. По-перше, доказами у кримінальному провадженні є не інформація, а фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають

значення для кримінального провадження. Інформація, отримана в результаті втручання у приватне спілкування, лише розкриває зміст та сутність таких фактичних даних. По-друге, обов'язок збереження усіх отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планується використовувати у кримінальному провадженні, покладається на прокурора вимогами ч. 4 ст. 252 КПК, що встановлює загальні положення проведення та використання результатів кожної з негласних слідчих (розшукових) дій. По-третє, навряд чи доцільно зберігати усю отриману під час втручання в приватне спілкування інформацію (до того ж, на невизначений законодавцем час), якщо значна частина її не матиме ніякого відношення до кримінального провадження. Тому, очевидно, більш правильно розуміти цю процесуальну вимогу як таку, що зберіганню підлягає уся отримана інформація, яка стосується кримінального провадження і може бути використана в доказуванні.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Тітко Іван Андрійович

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАЧАРОВАНЕ КОЛО АБО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЯК БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНИЙ ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД

У 2019 році, аналізуючи проблематику застосування тримання під вартою як безальтернативного запобіжного заходу, автор цієї публікації висловлював припущення про те, що із визнанням Конституційним Судом України (далі – КСУ) неконституційними відповідних положень Кримінального процесуального